

Xabibullo Qobilov,

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

"Dramatik teatr va kino san'ati" kafedrasi dotsenti

RUSTAM MA'DIYEV REJISSURASIDA OBRAZ TALQINI

Annotatsiy. *Maqolada musiqali teatr san'atining rivojida o'z hissasini qo'shgan rejissyor Rustam Ma'diyevning ijodiy faoliyati, u sahnalashtirgan "Bobur sog'inchi" tarixiy musiqali spektakli misolida sahnada obraz yaratish masalasi, aktyorlar bilan ishlash mahorati haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *aktyor, xonanda, rejissyor, bastakor, musiqali spektakl, harakat, kechinma, dramaturg, xarakter, xarakterlilik, Boburshoh.*

Аннотация. *В статье рассматривается творческая деятельность режиссера Рустама Мадиева, внесшего свой вклад в развитие музыкального театрального искусства, на примере исторического музыкального спектакля "Бобур согинчи", поставленного им. В статье говорится о создании образа на сцене, о мастерстве работы с актерами.*

Ключевые слова: *актер, певец, режиссер, композитор, музыкальный спектакль, движение, переживание, драматург, характер, характерность, Бабур.*

Abstract. *The article discusses the creative work of Rustam Ma'diyev, a director who has contributed to the development of musical theater art, using the example of the historical musical play "Bobur's Yearning" he staged. The article talks about creating an image on stage, the skill of working with actors.*

Keywords: *actor, singer, director, composer, musical play, movement, experience, playwright, character, characterization, Babur.*

G.A.Tovstonogovning "Зеркало сцены" kitobida "Работа с актером" degan alohida bobi bor. Unda aktyor bilan ishlash jarayonini bosqichlari, ya'ni rejissyor atrofiga yig'ilgan ijodiy truppani qo'yilajak spektaklga har jihatdan

mukammal tayyorlab borish haqida yozilgan. Olingan asarni makon, zamon, vaqt sahnaviy muhitni, talablar nuqtai nazaridan mukammal ishlash, sahnaviy muhitiga aktyorlar ruhiyatini moslashtirish; rol taqsimotini o'tkazib bo'lgach, stol atrofida ishlash jarayoni kelishi, bu yerda avvalo voqealar tizmasini aniqlash, spektakl taqdirini hal qiluvchi asosiy voqealarni voqealar tizmasidan ajratib olish va tahlil qilish, har bir rol, xatti-harakat maqsadini aniqlash, yetakchi xatti-harakatni, berilgan shart-sharoitni va xarakterini topishi yozilgan. Keyingi bosqichlarda esa har bir parchani etyud shaklida jonlantirish va shuning natijasida psixofizik, xatti-harakatga jonli, ta'sirchan so'zning tug'ilishiga erishish kerakligi uqdiriladi. Bundan ko'rinadiki, aktyor bilan ishlashda G.A.Tovstonogov K.S.Stanislavskiy maktabini yangi darajada davom ettirgan.

K.S.Stanislavskiy XIX asr oxiri XX asr boshlarida o'z zamonasini, o'sha davr makoni, zamonida ishlagan bo'lsa, G.A.Tovstonogov shu sistema asosida XX asr o'rtalarida ijod qildi. Maktab bir, ammo ular zamonadan, vaqtdan, makondan kelib chiqqan holdagina masalaga yondoshganlar. Rejissyor Rustam Ma'diyev ham shu tizimda ishlab, sahna asarlariga zamon, makon, vaqt talabidan, vaziyatidan kelib chiqqan holda yondashar edi.

Spektaklni sahnalashtirish jarayonida tegishli muhit yaratishga, asarni g'oyasi va ko'tarilgan muammoning yorqinligi katta e'tibor qaratiladi. Umumbashariy qadriyatlar, muammolar o'zgarmaydi, ular abadiy. Lekin, o'sha qadriyatlarga, muammolarga yondashish turlicha bo'lishi mumkin. Yondashish, bu o'sha qahramon yashayotgan vaqt, kun, insoni uchun, bugungi kunning qarashi, yondashuvi jamiyat nuqtai nazarida bo'lmog'i kerak. U kechagidan ancha farq qilishi mumkin. Shunda zamonaviylik paydo bo'ladi. Spektaklning zamondosh tomoshabinga ta'sirchanligi oshib, tomoshabin sahnadagi voqealarga befarq bo'lmay, unga nisbatan hamdardlik yuzaga keladi, spektakl muvaffaqiyat qozonadi. Rustam Ma'diyev zamonaviylikni ana shunday sezgirlik bilan his qiladigan, izlanuvchan rejissyor edi. Aktyordan xuddi shunday izlanuvchanlik bilan ijroga yondashishni talab qilardi. U rol ustida mustaqil ishlay oladigan aktyorni birinchi o'ringa qo'yar edi. Zero, aktyor mustaqil ravishda rol ustida

ishlab, ijod qilolmasa bu ijobiy hol emas, chunki u haqiqiy san'atkor darajasiga ko'tarila olmaydi, obraz talqinida yaxlitlikka erisha olmaydi va tomoshabinga uning ishi ma'qul bo'lmaydi. Bundan tashqari, spektakldagi ijroning rang-barangligi, aktyorning "men"i yo'qoladi.

Aktyor ijodi teatrda birinchi o'rinda turadi. Aktyorsiz teatrda hech narsa ro'y bermaydi. Aktyorsiz rejissyorni ham hech kimga keragi yo'q, aktyorsiz mahobatli teatr binosi ham hech kimga kerak emas, kostyum ham, chiroq ham, ssenografiya, rassomlar, umuman hech kimni hech narsani keragi yo'q. Demak, teatrdagi asosiy figura, asosiy hal qiluvchi shaxs – aktyordir. Har bir ijodkor shaxsni albatta o'zining "men"i bo'ladi. Ijodiy "men" aktyorni ichki dunyosi, dunyo qarashi, bilimi, professional tayyorgarligini o'z ichiga qamrab oladi. Aktyor qanchalik iqtidorli bo'lsa, qancha bilimli bo'lsa, qanchalik keng fikrli bo'lsa, ijodkor sifatida ham qadr-qimmatini shuncha baland bo'ladi. Demak, aktyor ijodkor, katta shaxs bo'lishi kerak. Aktyordagi "men" o'zgarar aytolmaydigan, aytolmagan, aytishga jur'at etmagan o'ta muhim falsafiy, ma'rifiy, ma'naviy, axloqiy dunyoqarashlarni, fikrlarni dadil ayta oladigan ijodkor – shaxsni yuzaga keltiradi. O'zgaralar muhim fikrini keng qamrovli mulohazalar yuritishi orqali yetkaza oladi. Ya'ni dardi bor dardchil odam, jamiyat haqida, inson va insoniyat haqida, hayot oqimlari haqida boshqalardan ajralib turadigan, o'ziga xos fikrga-mulohazaga, dunyoqarashga ega bo'ladi. Mana shu darajaga yetishishi uchun aktyorning "men"i bo'lishi kerak. Ammo aktyor "men"ining salbiy jihatlari ham bor: bular manmansirash, o'zini boshqalardan ustun qo'yish, boshqalar fikrini hisobga olmaslik, o'z bilganidan qolmaslik, ijodidan shaxsiy manfaati yo'lida foydalanishga urinish kabi salbiy jihatlar shular jumlasiga kiradi.

Har bir aktyorning rolga yondashuvini rejissyor hisobga olishi kerak. Rejissyor o'zining ko'rishini va qarashini aktyorga majburan singdirmasdan, aktyorning o'sha rol haqidagi fikrini bilishi, zarur bo'lsa bahs-munozara qilishi, ma'qul xulosaga kelib rolga yondashishi ijodiy jarayon hisoblanadi. Agar bordi-yu, rejissyor aktyorni erkin ijro qilishiga, fikrlashiga yo'l qo'ymay "diktatura"ni ishlatib, faqat o'z aytganini qildirishga intilsa, aktyorda ijodiy o'sish to'xtaydi.

Uning improvizatsion qobiliyati chegaralanadi, siqqlik paydo bo‘ladi, rejissyor chizgan qat’iy ramkaga kirib, undan chiqolmaydi. Natijada aktyorning ijodiy imkoniyatlari chegaralanib qoladi. Shu uchun aktyorning ijobiy ma’nodagi “men”ini o‘ldirish kerak emas. Unga nihoyatda ehtiyotkorlik bilan yondashish, kerak bo‘lsa uning ijodiy “men”ini rivojlantirishga yordam berish kerak. Faqat ijodiy cheklashlar bilan Shukur Burhonovlar, Sora Eshonto‘rayevalar, Mahmudjon G‘ofurov, Soyib Xo‘jayevlar chiqmaydi, bir xil qolipdagi aktyorlar paydo bo‘la boshlaydi. Rustam Ma’diyev ana shu salbiy jihatlardan xoli edi. Aktyorga katta ijodkor deb qarovchi rejissyor bo‘lganligi sababli bo‘lsa kerak, u sahnalashtirgan spektakllar muvaffaqiyat qozongan. “Fotima va Zuhra” Rustam Ma’diyev boshchiligida ko‘pchilik ijodkorlarning mehnati evaziga dunyoga kelgan muvaffaqiyatli spektakl bo‘lgan.

Oradan yillar o‘tib Rustam Ma’diyev Xurshid Davronning ikki pardali “Boburshoh” musiqali dramasi ustida ish boshladi. Ushbu musiqali drama ulug‘ shoir va shoh sifatida tarixda nom qozongan Zahiriddin Muhammad Boburga bag‘ishlangan edi.

Asar voqealari olis Hindistonida bo‘lib o‘tadi. Bobur umrining so‘nggi yillari. U vatan sog‘inchi bilan yonmoqda. Eng iztirobli onlarda u ash‘orlar bitib, ko‘ngliga taskin beradi. Hamisha hamdam, yaxshi-yu yomon kunida birga bo‘lgan tarixchi olim Xondamir bilan so‘zlashib ko‘ngil dardini aritadi.

Bu paytda Panipatda bo‘lgan jangda halok bo‘lgan Ibrohim Ludiyning onasi Malika Bayda bergan zahar kundan-kun o‘z kuchini ko‘rsatib, Boburshohning ahvoli tobora og‘irlashayotgan edi. “Dard ustiga chipqon” deganlaridek, farzandining og‘ir xastaligidan qayg‘u chekayotgan malika Dildorbeginning azoblarini ko‘rishdek og‘ir savdolar ham Bobur alamiga alam qo‘shadi. Bobur farzandi Humoyun Mirzoning jonini saqlashni yaratgandan so‘rab, buning evaziga o‘z jonini berishga ahd qiladi. Uning yaratganga astoydil munojot bilan yolvorishi natijasida shaxzoda Humoyun Mirzo omon qoladi. “Jon o‘rniga jon berishga” ahd qilgan Boburning ahvoli tamoman og‘irlashadi. Bobur vafot etadi.

Asarni “Bobur sog‘inchi” nomi bilan sahnalashtirgan Rustam Ma’diyev uni

o'zgacha bir talqinda amalga oshirdi. "Bobur sog'inchi" spektaklidagi bosh qahramon Bobur juda murakkab shaxs, u shoir, sarkarda va podsho. Bobur madaniyat va san'atda, umuman insoniyat tarixida katta iz qoldirgan ulkan shaxs. Bobur Hindistonni bosib olib, u yerda qudratli imperiya tashkil etib, o'zi tug'ilib o'sgan yurtida qilolmagan ishlarini Hindistonda amalga oshirgan va Hindiston madaniy tarixida juda katta rol o'ynagan shaxs. Bu haqda Javoharlar Neru "Bobur Hindiston uchun bir gavhar edi. U Hindiston tarixida o'chmas iz qoldirdi va Hindistonni bir necha yuz yillik taraqqiyotini belgilab berdi, oldinga siljitdi", [1.18] deb yozadi.

R.Ma'diyev talqinida Bobur shunday qudratli shaxs bo'lishiga qaramay, baribir oddiy inson, nozikta'b shoir, mehribon ota. U o'z ona yurtini sog'inadi. Qanchalar katta martabaga erishsa ham, qanchalar katta davlat tuzsa ham, qancha katta ishlar qilishidan qat'i nazar, bir umr ona vatanini sog'inib o'tadi. Bobur yurtini bir siqim tuprog'i uchun, tug'ilib o'sgan yurtida bir soniya bo'lishi uchun, ming azob bilan erishgan davlatini, boyligini berib yuborishga tayyor fojiaiy shaxsdir.

Rol talqinining shu jihatiga alohida e'tibor berilgan, ya'ni Bobur xorijda yurib, qanchalar katta muvaffaqiyatlarga erishmasin baribir yurtini sog'inadi. Uning bu jihati spektaklda yaqqol namoyon bo'lgan. Bu bilan ijodkorlar aytmoqchiki, inson o'zga yurtda qanchalar yaxshi yashamasin, katta muvaffaqiyatlarga erishmasin va qanchalar buyuk ishlarni amalga oshirmasin, u yashayotgan yurt, o'zganing yurti. O'zi tug'ilib o'sgan yurt, kindik qoni tomgan joy u uchun baribir aziz. Spektaklda vatan sog'inchi birinchi o'ringa chiqqan.

Rustam Ma'diyev asar janrini juda aniq topgan va talqin etgan. Voqealar tizmasini ham juda yaxshi qurgan. Pyesani asosiy sahnasi, Humoyun Mirzo og'ir kasal bo'lib, joni uzilay deganda, Bobur o'zining joni evaziga, o'g'lini saqlab qolish uchun Ollohga iltijo qilish sahnasidir. Shu sahna ayniqsa ta'sirchan chiqib, kishini larzaga soladigan darajada ishlangan, aytishlaricha shu sahnani yozib berishni Bahodir Yo'ldoshev Xurshid Davrondan iltimos qilgan ekan. Shu turtki bo'lib ushbu pyesa ham yaratilgan. Demak, asarni tug'ilishida Bahodir

Yo'ldoshevning xizmati katta. Taniqli rejissyor tavsiyasi bilan dramatik asar sifatida yozilgan. Asarni sahnalashtirish Rustam Ma'diyev zimmasiga tushgan va u musiqiy pyesaga aylantirilgan. Spektakl musiqasini Bahrullo Lutfullayev yozgan.

Asar Hindiston jangi oldidan, lashkarboshilarni to'planishi, jangga tayyorlanishi va Boburning katta monologi bilan boshlanadi. Bobur bu monologida nima uchun jang qilish zarurligini lashkarboshilariga isbotlab beradi. Shu orqali lashkarlar ruhini ko'taradi. Prologdagi jang-u jadal sahnasidan so'ng spektaklning birinchi ko'rinishi boshlanadi. Bobur Hindiston taxtini egallagan bo'lsa ham, ko'p yillik sargardonlik, jang-u jadallardan qutilib o'z maqsadiga erishgan, markazlashgan qudratli davlat tuzgan bo'lsa-da, yurt sog'inchi, iztiroblaridan tushkun kayfiyatda. Boburni tushkunlikdan chiqarish uchun, hamdard do'sti, safdoshi, olim Xondamir Boburning "Charxning men ko'rmagan... so'zlari bilan boshlanuvchi g'azali asosida yaratilgan ariyani kuylaydi;

Charxining men ko'rmagan xasta ko'nglim chekmagan,

Jabr-u jafosi qoldimi, dard-u balosi qoldimu.

Meni xor etdi-yu, qildi dahri dun parvarni o'zga,

Muddaiga parvarish, muddaosi qoldimu.

Ey ko'ngil, gar Bobur ul olamni istar qilma ayb,

Tangrichun de bu olamning safosi qoldimu.

Charxining men ko'rmagan xasta ko'nglim chekmagan

Jabr-u jafosi qoldimu, dard-u balosi qoldimu.

"Nasrullovi" kuyi asosida yaratilgan Xondamir ariyasini aktyorlik va xonandalik malakasini puxta egallagan vokalist-aktyor O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Mehmonali Salimov ijro qilgan. Bu ariyani ijro etishda Rustam Ma'diyev Mehmonali Salimovga rejissyor sifatida katta yordam bergan. Ariya "tenor" ovozi uchun do minor tonalligida, "Adajio" tempida, juda baland tessiturada yozilgan. Xonanda-aktyor nafasini joy-joyida olib, ariyaning avji bo'lgan quyidagi so'zlarga ayniqsa e'tibor berib, katta kuch bilan jarangdor qilib kuylagan.

Ey ko'ngil, gar Bobur ul olamni istar, qilma ayb...

Ariyadagi xatti-harakat Boburni tushkunlik kayfiyatidan qutqarish, uni kuchli va irodali bo'lishga undashdir.

Spektaklning yana bir kuchli sahnasi, bu Bobur va malika Baydaning to'qnashuvidir. Bobur o'zining ashaddiy dushmani bo'lgan Ibrohimshoh Ludiyning onasi malika Bayda bilan bo'lgan sahnada Bobur unga xuddi o'z onasiday munosabat bildiradi, uni asrab-avaylaydi, garchi malika Bayda doim uni qarg'asa ham, o'g'lining qotili sifatida undan nafratlansa ham, unga zahar berib joniga qasd qilgan bo'lsa ham, Bobur malika Baydadan mehrini ayamaydi. Bu Islomdagi, umuman sharq madaniyatidagi kuchli qadriyatlardandir. U har qanday yomonlikka sabr-toqat qilish, qahrning mohiyatini tushunish va yaxshilik bilan javob qaytarishni o'rgatadi. U ayol qanchalik Boburga yomon niyat qilmasin, undan qanchalik nafratlanmasin, Bobur uni baribir kechiradi. Bobur unga baribir insoniy munosabatda bo'ladi, uning onalik dardini tushunadi. Ibrohimshoh Ludiyni va Boburning o'zaro jang qilishi, o'sha davr siyosatining talabi edi. Jangda kimdir yengishi, kimdir yengilishi tabiiy hol edi. Bu jangda Bobur g'alaba qozonadi va o'zi istamagan holda bir onani farzandidan judo qiladi, bundan uning o'zi ham iztirobga tushadi.

Spektakldagi Humoyun Mirzoning o'lim to'shagidan qutqarib qolish sahnasida rejissyor Boburni nafaqat shoh, lashkarboshi, shoir sifatida emas, unga ham bir inson, ota sifatida qarab uni ulug'lagan va shu sahnani tarixiy faktlarga asoslanib qurishga harakat qilgan.

Spektaklning musiqiy yechimlarida, ariyalarida insoniy dard, ikkilanish, evrilishlar ko'p. Zero, musiqali dramaturgiyada, so'zdan ariyaga o'tish, ariyadan so'zga o'tish, ariyalarning, duetlarning mazmun va ohang ta'sirchanligi kuchli bo'ladi.

Musiqali drama janrining o'ziga xos talablari mavjud bo'lib, musiqali teatr o'z yutuqlarini ko'proq miflar, afsonalar, tarixiy voqealarga asoslangan asarlar syujetida qo'lga kiritgan. Bu asarda ham qiziqarli tarixiy haqiqatlar bo'lib, insonni ma'naviy yuksakligini ulug'laydi. Shuning uchun ham bu asar musiqali drama janriga to'liq javob bergan. Voqealarning tabiiy ta'sir kuchi asar yaxlitligi,

ma'nodorligi, falsafiyligini ta'minlagan.

Bahrullo Lutfullayev bastalagan musiqadagi yoqimli ovozlar, kuylar, ariyalar ijrosi aktyorga holat berishda, tomoshabinni ma'lum bir holatga tushurish va sehrlash orqali unga emotsional ta'sir qilishda katta ahamiyat kasb etgan. Zero, yoqimli kuy yangrashi, kuchli aktyor ijrosi, aktyor-xonandaning kuchli va ta'sirli ovozi bilan kuylanayotgan ariyalar sahnalarning emotsional kuchini ko'p karra oshirgan. Musiqali dramaning kuchi ana shunda. Chunki yaxshi aktyorlik ishi, kuchli dramaturgiya, ohangga boy dardli musiqa, mahoratli xonandalik san'ati uyg'unlikda spektaklning emotsional ta'sirchanligini ko'p karra oshiradi va tomoshabinni qamrab oladi. Shuning uchun "Bobur sog'inchi" spektakli tomoshabinlarning eng sevimli spektakllaridan biri edi. Bu asar R.Ma'diyevning oxirgi ishi bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matluba Temur qizi. Sahna xiyonatni kechirmaydi. // "Teatr" jurnali, 2008. №4.
2. Nurmanova B. O'zbek drama teatrlarida sahnalashtirilgan spektakllardagi rejissyorlik talqinlari. // Oriental and culture // Volume 3 . Issue 1.
3. Nasrullayevna K.F. History of traditional performance and puppet theater of uzbekistan. In International Scientific and Current Research Conferences. 2023, November. – pp. 167-171.
4. Kobilova F. N., & qizi Abdullayeva, S. I. (2023). Rassom O'ktam Saidov ijodi// Educational Research in Universal Sciences, 2(1 SPECIAL), 154-159.
5. Nasrullayevna K. F. Transformation in scenography of puppet theater// European Journal of Arts, 2023. (2), – p. 34-37.
6. Qobilov X. XX asr o'zbek musiqali teatr rejissurasida yangi talqin nafasi //Oriental Art and Culture. 2024. – T. 5. – №. 5. – B. 661-666.
7. Qobilov X. N. Aktyorlik mahorati va rejissura masalalari //Oriental Art and Culture. 2023. – T. 4. – №. 5. – B. 251-255.

8. Qobilov X. Teatr san'atining rivojlanishida musiqa san'atining o'rni //Oriental Art and Culture. 2023. – T. 4. – №. 1. – B. 197-202.
9. Dadamirzayev O. R. Nasriy asarlarga rejissyorlik yondashuv //Oriental Art and Culture. 2023. – T. 4. – №. 6. – B. 625-628.
10. Akhmedova Z. A. Value of school of theater in scientific and creative works of students //Paradigmata poznání. – 2015. – №. 2. – C. 45-47.
11. Utayev A. The place of makeup and costumes in public celebrations //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – T. 4. – №. 12. – C. 80-86.